

Oral History Kosovo

INTERVJU SA KUJTIMOM PAČAKUOM

Prizren | Data: 1. novembar 2014.

Trajanje: 100 minuta

Prisutni:

- Kujtim Pačaku (Intervjuisani)
- Jeta Redža (Intervjuira)
- Kaljtrina Krasnić (Kamera)

Simboli komentara u transkriptu neverbalne komunikacije:

() emocionalna komunikacija

{ } - intervjuisani objašnjava gestama

Drugi simboli u transkripciji:

[] - dodatak za bolje razumevanje teksta

Fusnote su napomene urednika u kojima se pružaju informacije o mestima stanovanja, imenima ili izrazima.

Detinjstvo

(Deo intervjeta izdvojen je iz video snimka: sagovorniku je postavljeno pitanje o njegovom detinjstvu.)

Kujtim Pačaku: Ja sam četvrti sin, pretposlednji u porodici Pačaku, od oca Durmiša i majke Seime. Naš otac je poslao u školu svo petoro dece, sa svojom tadašnjom platom. Nas petoro smo svi završili fakultete. U zajednici Roma, ovo je redak slučaj, ali zahvaljujući Bogu i mom ocu, koji je bio dobar telefonista i imao je jasno usmerenje, uvek je ulagao sav svoj novac u naše knjige i sveske. Moj brat je diplomirao hemiju i fiziku, moja druga sestra, sada pokojna, je diplomirala ekonomiju, moja sledeća sestra Hamdija je... diplomirani inženjer, posle ja, i moja druga pokojna sestra je diplomirala engleski jezik. Mislim, danas nas je dvojica braće i jedna sestra.

Moje detinjstvo je bilo radosno; kao učenik osnovne škole, bio sam učenik koji je trčao za muzičarima po ulicama, gde god bismo našli svadbe (smeje se). Bio sam dete koje je trčalo za loptom, ili ispred lopte da je uhvati. Kada kažem da sam čekao loptu, mislim da, kada bi došao trenutak, ja bih dočekao loptu da je uhvatim. Nije nam uopšte bilo lako da se integrišemo u tadašnji školski sistem zato što smo kod kuće govorili romski jezik, a posle u školi, od 11 sati, spremili bismo se da govorimo drugi jezik – albanski (smeje se). Za decu iz naše zajednice nije uopšte lako da, posle šest ili sedam godina pričanja romskog jezika sve vreme kod kuće, pređu na albanski jezik u školi. Bio to redak slučaj za decu iz naše zajednice, ali neka deca moje generacije su govorila albanski jezik kod kuće i išla u školu na albanskom jeziku, tu nije bilo nikakvih problema, ili na turskom jeziku, kod kuće se govorio turski i išli su u školu na turskom jeziku, ali kod nas je bilo malo specifičnije da se stvari ta baza, osnovna kroz osmogodišnje obrazovanje, zato što je prvo morao da se zna albanski za školu.

Dobro je što je moja pokojna majka, dok sam odrastao, govorila: „Nisam te učila da budeš egoista“. A ja bih je pitao: „Zašto egoista?“. Na to bi mi odgovorila: „Filozofija dobrog deteta nije da kad sisa majčinu sisu, radi samo to, veliki je egoizam, sebično je da samo sisa mleko od svoje majke.“ I mi smo sisali i jezik (smeje se), mi smo istovremeno radili dve stvari – da sisaš majčinu sisu i istovremeno da sisaš jezik svoje majke, kažem da upijaš jezik svoje majke slusajući njene pesme, slušajući slogove njene uspavanke. Dok smo mi, paralelno radili dve radnje. A to je de facto politika romske zajednice da nikada ne postanu egoisti, deca romske zajednice da postanu egoisti, da piju samo majčino mleko i ništa više. Mleko može da mu curi negde ovuda (pokazuje obraz lica) i da mu majka obriše i da ta etapa prođe. Ne! Paralelno treba da upija i majčin jezik, mislim na romski jezik.

Tako da je prošla jedna faza, učeći jezik. Kasnije počinju prvi koraci u učenju drugog jezika, albanskog, jer moraš da se školuješ na albanskom jeziku. Nije dobro da znaš samo: „Dobar dan“, „Dobro jutro“ u dobi od tri, četiri godine. A sada izadi ponovo napolje, kucaj na vrata da kažeš (na albanskom): „Dobar dan“. Tako je moj brat radio, moja majka, moje sestre koje su bile starije, i tako smo naučili albanski jezik.

Bilo je dobro što sam ja tokom osnovne škole imao samopouzdanja da kažem: „Da, ja sam Rom“ (smeši se), jer ondašnja većina '65-ih, '66-ih godina... kada sam imao sedam godina, tada se nisam nimalo bojao da kažem da sam Rom. Ekonomski položaj ostalih Roma je bio jako težak. Sećam se učitelja: „Podelite pomoć!“, ne znam kakvu su pomoć davali. I pita: „Da li vama treba pomoć?“ „Ne, ne, ne treba nam pomoć, mi smo bogati. Imamo radio u kući.“ Imali smo radio u kući i na roditeljskom sastanku, učitelj je rekao tati: „Gledaj, imamo neke donacije Crvenog krsta, mislim da ti daju šećer, ulje...“ Ja sam bio jako povređen kada mi je učitelj pred drugovima rekao: „Da li i vi primate pomoć, Kujtime?“ Rekao sam: „Ne, ne, mi imamo radio u kući, nismo siromašni.“

Taj moj radio je bio „Melodia“, tata ga je tada imao ... ili „Toplica“ ne znam da li je bio „Melodia“ ili „Toplica“. Bio je jedan veliki krug kao kompas, slušali smo tada izvanredno dobre pesme negde poslepodne, jako malo romskih, Nedžmije je pevala. Nedžmije Pagarušu treba slušati, ili neku tursku muziku ili hvala Bogu i poneku romsku pesmu gde je moglo da se nađe. Kod nas u kući je bilo kao svadba kada se oko pet poslepodne pusti muzika, ili kad slušamo pozdrave i čestitke, kada je ječao glas radija (smeši se), ali, ne dobro.

Išao sam u osnovnu školu. Bio sam dobar, bio sam aktivan i u slobodnim aktivnostima. U dobi od devet ili deset godina po prvi put sam se pojavio na televiziji. U slobodnim aktivnostima sam nosio... albansku odeću, kostim, ali sam pevao na srpskom jeziku. Pevao sam jednu pesmu nekog srpskog pevača u ondašnjoj emisiji „Iskra“. Video sam sebe na televiziji kako pevam, bilo je takmičenje osnovnih škola. Sećam se da sam osvojio prvo mesto kada mi je tadašnji političar, mislim da se sećam, Fadil Hodža dao jedan poklon, ali poklon nije završio u mojim rukama, nego je ostao u školi. Kasnije nisam vratio jednu loptu školi na času fizičkog. Rekao sam: „Dali su mi poklon, sada ja uzimam loptu, jer nije pevao ni direktor, ni učitelj. Pevao sam ja, poklon treba da zadržim ja. Škola nije pevala, pevao sam ja.“ Zato što nikada nisam dobio poklon. Ali sećam se da sam u Domu kulture pevao jednu pesmu, gde su i drugi učenici osnovnih škola pevali neke pesme. Znam da sam nagrađen, ali sam samo video kako mi je Fadil Hodža dao onaj poklon, za mene je bio... Ali taj poklon više nisam video. I ja na času fizičkog, loptu nisam vratio školi. Niko mi nije tražio loptu, sva deca iz ulice su se njom igrala. „Ovo je poklon,“ rekao sam im.

Još onda sam počeo da žvrljam po sveskama, neku poeziju za školu, za učitelja. Učitelj je bio zadovoljan... „Da, da nastavi, Mehdi Ćufi će da postane neko...“ Bio je interesantan sistem u osnovnoj školi, gde su slabi učenici koji su imali loš uspeh tokom dana, ostajali još jedan čas na dopunskoj nastavi da ponove nastavne lekcije iz onog što su u toku dana učili. I često sam ja bio taj koji je držao dodatne časove za učenike, gde smo u mom razredu imali ponavljača mnogo starijih od mene, ja 1959. godište, a oni su sigurno bili 1950. Hamza je bio jedan dobar klarinetista, koji bi često... kada sam igrao ulogu učitelja u četvrtom ili petom razredu, rekao: „Nemoj mene da pitaš,“ govorio mi je na romskom jeziku, bilo mu je neprijatno (smeši se). Učitelj me je angažovao da držim dopunsку nastavu iz matematike ili jezika, jedan ili dva časa.

Fudbal je bio nezaobilazan deo, jedva smo čekali subotu, nedelju, kada je fudbal bio neizbežan, znači, bili smo spremni i hranu da nosimo sa sobom, tako da bi to bio praznik fudbala. Izleta se sećam iz prvog ili drugog razreda kada smo odlazili iz Prizrena i išli u Gradski park koji je bio na ulazu u Prizren, sada su tamо zgrade. Na mene je jako uticala činjenica što me je moja baba osramotila; pešačili smo daleko, dvoje po dvoje, i pevali: „Došlo je proleće, došlo je proleće u vrt i drugo cveće, ljubičica samo što je procvetala i slavuj samo što se pojavi.“ Bio sam poslednji u redu, a moja baba Raza me, pokoj joj duši, nosila na leđima. Došla je (smeje se) da me nosi na leđima, bio sam poslednji, a učitelj joj je rekao: „Zašto, ti bako, dolaziš da nosiš Kujtima na leđima?“ „Ne, ne, dete će da mi se umori, ja moram da ga nosim na leđima. Nego, reci mi kada ćete da se vratite!“ Učitelj joj je odgovorio: „Negde oko četiri sata.“ Baba bi se vratila kući, obavila neke kućne poslove i čekala me na kraju parka kada bismo se vraćali i ja ponovo babi na leđa. Tako da, kada god bismo imali izlet (smeje se), mene je bilo sramota od drugova, jer su drugi drugovi hodali, pevali, a i ja sam pevao na babinim leđima. Ponekad sam joj govorio: „Baba, da li ti pevaš ponekad?“ Govorila je: „Nema potrebe da pevam, ja ću tebe da nosim.“ Nosila je i hranu koju smo imali. I u odlasku i u povratku ja babi na leđima, zagrlio bih je, obema rukama me je nosila, tako se sećam detinjstva, bilo je zanimljivo.

Imao sam podršku sestara, brata... Malo vremena sam provodio na ulici, kod Roma je karakteristično to da imaju neki čošak na ulici gde provode vreme, ja nisam imao pravo da stojim tamo. Brat nije govorio, samo bi glavom pokazao (pomera glavu), klimnuo bi glavom, morao bih da idem kući da učim. Ali ne uči se u školi. „Uči!“, sada razmišljaj... Gde se uči u školi? „Nego, dođi pogledaj da li učim, mogu da sedim u sobi četiri, pet sati, šest meseci, da spavam, nego hajde...“ Učiti, učiti, učiti! Bio sam dobar u osnovnoj školi.

Mladost

(Deo intervjuja izdvojen iz video snimka: sagovorniku je postavljeno pitanje o njegovoj mladosti.)

Kujtim Pačaku: Šta se posle desilo? Direktor medicinske škole primio me u medicinsku školu. Za sve je to bio spektakl, Kujtim će da postane lekar i rekao sam: „Šta ću ja da radim kao lekar?“ Ali, moja baba je znala da pravi više od trideset vrsta narodnih lekova. Gledao sam babu, lečila je ljudе, i ja ću da ih lečim. Ali kako? Ona leči žene, decu iz naselja nekim lekovima, nekim preparatima, nekim travama. Nastavio sam da idem nedelju ili deset dana u medicinsku školu, a onda sam se predomslio. Rekao sam: „Nije ovo za mene.“ Krenuo sam ovom ulicom koja je iza nas (pokazuje na ulicu iza objekta u kojem se odvija intervju), u muzičku školu. Muzika je za mene bila lek, bila je medikament koji me je smirivao, vraćao bih se nazad da slušam radio. Govorio sam: „Odavde izlazi muzika, iz ovog radija. Ovi ljudi tu prave muziku.“

Muzička škola je specifična škola gde ima i individualne i grupne nastave. Zahvaljujući osoblju koje je u to vreme bilo izvanredno dobro, puno su me podržali koncertima i horskim pevanjem. Muzička škola je zahtevala rad po ceo dan jer ja kod kuće nisam imao klavir. Pre podne sam imao redovnu nastavu, poslepodne individualnu nastavu, i vodila se bitka da se zauzme prostorija u kojoj je bio klavir da se vežba. I teta Liza, koja je čistila školu, mi smo joj pomagali, ja sam joj puno pomagao da ranije očisti prostor ili prostorije u kojima je bio klavir, onda je ona išla kući. Ja sam ostajao do deset, jedanaest uveče na klaviru. Zaključao bih vrata i svaku noć bacio ključeve sa vrata ili preko zida u dvorište, ona ih je nalazila ujutro, ponovo je dolazila tako da ovo niko nije znao (smeši se). Profesori su me puno podržavali jer su znali da meni ne nedostaje talenta. Radio sam na jako ozbiljan način. Moja sreća je

bila da moji roditelji nisu znali note, niko u kući, jer ja sam bio prvi muzičar u kući, i nisu znali da me ispituju ništa o kontrapunktu, o harmoniji, o solfeđu, i tako redom... (smeje se). „Da, dobro je, samo objasni pevanjem...“ i tako dalje, nisam nikako htio da stanem.

Počeo sam studije na Mužičkoj akademiji, akademiji koja je bila u dva stepena, prve dve godine je bio prvi stepen, zatim prijemni ispiti za drugi stepen, četiri godine sa pedeset šest, pedeset sedam ispita. Tamo sam naišao na izuzetno dobre muzičare: Nezafete Šalja, Gani Miftari, Šaban Keljmendi, Šefčet Hodža, Jasmina Omeragić, Lejla Pulja Hadžiu. Izuzetno dobri, prethodnici današnjih muzičara... kao što je Venera Mehmetagaj. Mi smo svirali i narodnu muziku, i bio je praznik kada bi ponekad profesor rekao: „Da, danas nećemo da obrađujemo nastavnu jedinicu nego ćemo da slušamo grupu, kvartet ili kvintet.“ Mi smo radili aranžmane Betovenovih dela i nekako ih pretvarali u narodnu muziku, adaptirali bismo Lista ili čardaš na idiotski način.

Svaki dan je bio proslava u našoj mužičkoj školi, očekivao sam svakog dana da ćemo da sviramo i to sa izuzetno dobrim pevačima. Tokom studija sam bio član Collegium cantorum-a koji je vodio pokojni Mark Kačinari. Među sto pevača da budem prvi tenor, to je bila privilegija za mene da pevam sa Ljede Mjedom, Ganijem Miftarijem ili sa Šabanom Keljmendijem, a oni ne da su studirali glas, bili su operski pevači. Kasnije je stvoren i orkestar – Studentski ansambl pod rukovodstvom profesora Fahrija Bećirija. To su bili interesantni trenuci kada si sazrevao i rastao kao hleb u rerni. Dve, tri godine sam bio član Collegiuma, član orkestra studenata i u tom periodu pod rukovodstvom profesora Kačinarija, dva, tri puta smo osvojili prvo mesto na takmičenjima horova u Dubrovniku. Bili smo izuzetno dobri, a ja sam počeo sa prvim kompozicijama na „Akordima Kosova“.

Sada muzika počinje da pušta prve korene u mene, takođe i zato što su se u Prizrenu održavali razni festivali. Gitarijada je rok festival, tamo sam pevao na romskom jeziku. Bio sam poznat u umetničkim kulturnim udruženjima, i dok sam bio na fakultetu, na primer, bio sam član kulturno- umetničkog društva „Agimi“ (Zora). Pevao sam pod rukovodstvom profesora Dašnora Zrze. Kasnije sam bio član turskog kulturno-umetničkog društva „Dogriol“. Bio sam član orkestra na klavijaturama kada smo prvi put snimali tursku muziku, mislim jedan prilično veliki deo. Dve, tri godine kao student sam bio deo „Dogriola“.

(Izgovara molitvu kada se čuje molitva hodže.) Svaki put kada čujem ezan, stanem i otpevam ovu molitvu (smeje se). I onda šta ...? „Akordi Kosova“ su za mene bili, govorio sam – izazov. Ali kao student sam pokušavao da pišem. Vrlo je zanimljivo, sada ču da vam kažem, nikada nije bilo prilike da kažem, na primer „Susreti na izvoru“ Emine Asimi je moja pesma. Nikad nisam sedeо sa Emine Asimi iako sam kompozitor te pesme, niti na probama, nikada... Dolazi sledeći festival, „Imamo venčanje u planinskom kraju“ pesma koju je pevala Nazmije Dušolovci, Nazmiju nisam nikada upoznao.

Uspesi su bili veliki kada je, na primer, Emine Asimi pevala pesmu „Susreti na izvoru“ i sistem glasanja za najbolju pesmu je bio putem ondašnjeg centralnog radija Prištine i lokalnih radio stanica. Dvadeset pesama, kada je Bašim Pačuku osvojio prvo mesto, pevao je „Dvadeset godina festivala“ Muse Pjarku, svaka radio stanica je davala od jedan do deset glasova. Ja sam osvojio peto mesto. Neki pevači, sada ne želim da ih spominjem, prema glasanju su bili šesti ili niže, a ja peto mesto. Nisam poznavao niti jednog pevača, nismo sedeli nijednom ni sa Nazmijom niti sa Emini Asimi na kafi. Ali neka ...

Za mene je bilo veliko zadovoljstvo da sam nastavio dalje da radim tokom studija, a da nimalo nisam omeo svoje studije, i tako sam završio Muzičku akademiju. Nemiri su počeli. Društveno-ekonomska situacija je počela da postaje napeta jer u mojoj porodici je sada bilo već pet studenata. I majka je morala da se zaposli da bih završio studije. Počele su recimo... hajde... loše stvari, izgubio sam mlađu sestru u dobi od dvadeset osam godina od raka kostiju. Nešto nije išlo dobro. Kasnije, prošlo je mnogo vremena dok se nisam pomirio s tom realnošću.

Počeo sam da pišem. Ja sam i paralelno, dok sam bio student u Prištini, pisao pesme na romskom jeziku, bio sam član kulturno-umetničkog društva Roma u Prištini, pod nazivom „Rom“. Osnovao sam oktet, jedan oktet i skoro jedan hor, veći nego oktet, i pevali smo pesme na romskom jeziku dok sam bio student, radili smo predstave. Tada se održavao i festival romskih susreta bivše Jugoslavije u Prištini. Održan je peti sastanak na kojem sam imao ulogu umetničkog direktora festivala. I u međuvremenu, organizovali smo prve čelije pomoću biltena sa poezijom. Tako smo predstaviljali i romski folklor i poeziju.

Sećam se da sam kao student bio veoma angažovan u radu turskih udruženja „Gerček“ (Realnost) u Prištini. Zime su bile izuzetno hladne. Kada su svi dolazili kući, ja sam ostajao u Prištini. Studenti su se vraćali svojim kućama tokom vikenda. Morao sam da ostanem u Prištini, mrzeo sam blato... uhh (osmehuje se). Železnička stanica bila je negde kod „Dvadesetjedinice“ (TV 21), malo dalje. Sećam se mnogo puta s tim torbama smo išli na autobusku stanicu. „Danas nema nijedan autobus za Prizren. Nema više mesta. Uzmi kartu za sledeći vikend.“ Morao sam ponovo da se vratim ili da dođu roditelji da me posete. Imao sam stipendiju, otac mi je ovde kupio kaput. Ja sam uzeo stipendiju, nisam mu rekao da sam uzeo stipendiju, a kupio sam kaput. On je došao sa kaputom u posetu, a ja (imam) drugi kaput. Dobro, vratio sam taj kaput.

Često sam išao u Beograd da prisustvujem nekom koncertu ili u Zagreb da prisustvujem nekom koncertu. Tako da smo bili grupa studenata koji su išli i po drugim gradovima, bilo u Skoplje da vidimo Berliozovu operu „Žizela“, ili neko drugo delo. Imali smo to, ali nismo propuštali ni sportske događaje, naročito fudbal. U to vreme smo pratili Prištinu kada je igrala u Beogradu, ili Prištinu kada je igrala u Zagrebu, za nas je bilo... Ili tadašnja Lirija – svaki put sam bio na fudbalskim utakmicama, posebno kada su igrali u Prištini, jer je tata je bio taj koji je povezivao telefone da bi se omoglučio prenos. Ja sam često stajao pokraj Veljija Vranića koji je komentarisao, ili Azema Brovine koji je komentarisao na radiju, komentarisao je utakmicu. Za mene je uvek bio veliki događaj da sedim pored Azema Brovine. Takođe sam počeo da govorim: „Uh, kako je dobro kad si novinar.“

Napisao sam nekoliko članaka, jedan mali članak u Riljindiji: „Uh,“ rekao sam „dobro je kad si novinar.“ I ja sam svakim danom bolje shvatao novinarstvo i govorio sam sebi: „Da, a da li je ovo zanat?“ Ovo je zanat, veština. Ako znaš dobro da ga radiš... to traži kreativnost. I Priština mi ostaje u sećanju jer sam dao veliki doprinos i pisanjem. Nastavlja se period JNA, Jugoslovenske narodne armije gde sam služio godinu i po dana. Tamo sam opet osnovao hor, u petom vojnom centru u Hrvatskoj.

Služio sam i u Varaždinu, ja sam tada osvojio prvo mesto na takmičenju, i sve vreme sam govorio, ima jedan članak u novinama „Vojnik kao Herbert fon Karajan“. Dirigovali smo u vojsci i doveli smo je u jednu školu „32. divizija“, kako se zvala srednja varaždinska škola, iz koje smo angažovali učenike, a ja sam imao vojnike koji su pevali u horu. Za mene je to bilo izvanredno dobro muzičko iskustvo. Nakon toga su pesme počele da mi se slivaju u glavu...

Ah, sada period 1986. godine za koju mi se čini da je bila godina otvaranja mojih prozora u umetnost, u poeziju. U Beogradu se održavala prva međunarodna škola Roma, gde smo se okupljali svi mi ljudi sa fakultetima i razgovarali o stvaranju prvih grupa za resocijalizaciju (romske) zajednice u okvirima obrazovanja, iako sam zaboravio ranije da vam kažem, da sam od uzrasta od deset godina bio član udruženja Roma. Godina 1986. u Beogradu, intelektualci onog doba su se okupili u međunarodnoj školi Roma gde sam po prvi put imao mogućnost da sretnem sve romske intelektualce iz Evrope. Deset dana intenzivne škole standardnog romskog jezika, kulture, tradicije i istorije.

Prvi intervjui, prva poezija, su počeli da se slivaju... jer iz tog prvog susreta su proizašle i prve antologije. Imao sam neke beleške u svesci sa sobom, i neke su im se dopale, neke ne. Cilj nije bio da uđem u antologiju, cilj je bio da pokažem nešto sa Kosova što sam radio, jer sam od detinjstva bio član društva „Durmiš Aslano“ u Prizrenu – kulturno-umetničkog društva. Durmiš Aslano je bio romski heroj u to vreme i Društvo je dobilo ime po njemu. Svirao sam violinu u orkestru u romskom društvu „Durmiš Aslano“ gde sam stalno tražio da u orkestru imamo tri, četiri, pet violina, ili to ne bio orkestar. Za neke kolege je bilo neshvatljivo, znaš... tri, četiri, pet violina... tražio sam jedan dobar nivo orkestra, onakav kakav sam naučio u školi.

Jedna antologija koja objavljuje poeziju objavila je i dve, tri moje (pesme), što je onda bila za mene velika motivacija da počнем sa pisanjem. Tamo sam upoznao jednog profesora koji će da mi bude veliki oslonac, ili celoj romskoj populaciji u Evropi – Marsel Kortiade, koji je u meni video budućeg pesnika, u meni video budućeg intelektualca. I kasnije je počeo karavan pesnika iz godine u godinu u raznim gradovima Evrope, bilo u Poljskoj, bilo u Slovačkoj, bilo u Pragu, bilo u Nemačkoj, bilo u Parizu i tako redom, u zemljama gde je bilo interesovanja da se održe romske letnje škole. Tako sam dobio status u etnomuzikologiji i standardizovanom romskom jeziku.

Aktivizam

Kujtim Pačaku: 1991. godine sam počeo još više da radim na emancipaciji romske zajednice. Član sam petog kongresa Roma, koji se održavao u Poljskoj u Varšavi i na kojem se govorilo o standardizaciji romskog jezika. Nakon njega slede drugi kongresi. Svakim danom sam prikupljao sve više literature, raznih novina i pratio sam aktivnosti, promovisali smo aktivnosti drugih Roma na Kosovu. Kako smo se približvali godinama 1998/99. primećivalo se da se krug i za nas sužava, bilo je manje koncerata, manje aktivnosti; to se nekako primećivalo. Ne znam koliko bi trebalo da govorim o periodu tih godina jer ljudi ne žele da govore o tome.

Kaljtrina Krasnići: Kakve su bile '90-te godine za romsku zajednicu?

Kujtim Pačaku: '90-ih počinje da se sužava krug i za nas, jer iako smo bili aktivni u kulturnim aktivnostima, u aktivnostima koje su u sebi sadržale muziku, poeziju, prozu i tako redom, primećivalo se da se krug sužava i za finansijska sredstva potrebna za aktivnosti i susrete vezane za Rome. Za to vreme, izvan tadašnje Jugoslavije, Romi su počeli da organizuju još više aktivnosti. Vredi spomenuti Prizren, u to vreme se primećivalo da Prizren postaje rasadnik intelektualaca. '90-ih godina dvadeset osam Roma i Romkinja je dobilo univerzitetske diplome. Samo u mojoj kući ih je bilo četvoro, petoro (smeši se). I imali smo tužioce, profesore, lekare, inženjere, sudije i tako redom.

Iz toga proizilazi da danas u Evropi ne može da se zamisli nijedna jedna država Evrope koja u sebi nema nijednog Roma iz Prizrena. Kada bismo se susretali, na primer na sedmom kongresu koji je održan u Zagrebu, nedaleko, na još jednom susretu, bilo je nas petoro iz Prizrena. Jedan je predstavljao Hrvatsku, jedan Holandiju, jedan Belgiju, jedan Nemačku, a jedan Kosovo. Ali neka... to da nas je bilo troje iz jedne ulice sada je još zanimljivije. Tu se video da svaki put Romi iz Prizrena, uglavnom recimo sa Kosova, i dan danas, drže najviše pozicije u romskim udruženjima.

Bilo u političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom aspektu, uglavnom, mi smo se tu kalili, jako dobro smo se kalili sa jako dobrim odnosima koje smo imali sa profesorom, učiteljem, pijateljem, jezikom... jer Prizren je puno dao za jezik. Na jednom susretu, kada sam razgovarao sa eminentnim ljudima sa Sorbone, rektor je imao dvoje dece – jedno od dvanaest, drugo od osamnaest godina i razgovarali smo o njegovom mlađem detetu. Pitao me je: „Koliko godina ima tvoje?“ „Moje ima dvanaest. A tvoje?“ „I moje ima dvanaest.“ Rekao sam: „Koliko jezika govori tvoje?“ Rekao je: „Samo francuski.“ Rekao sam: „Moje govori četiri jezika.“ To Prizren daje, jer govorimo romski, na albanskom se školujemo, jako brzo se u međuvremenu nauči srpski ili bosanski. I da živiš u Prizrenu, a da ne znaš turski (smeje se) je nekako nemoguće.

Kaljtrina Krasnići: Šta je podsticalo emancipaciju Roma na Kosovu? Šta je to bilo, šta je stimulisalo?

Kujtim Pačaku: Nacionalna svest! Godine 1969. se desila kulturna revolucija na Kosovu. Stvorile su se prve kulturne organizacije. Kao što smo spomenuli, „Durmiš Aslano“ u Prizrenu, Udruženje Roma u Prištini, „Nerudimka“ u Uroševcu, jedno u Peći i tako redom. Bilo je to 1986. godine, ja sam bio prvi koji je otvorio vrata radija, što je neizbežno na Radio Prizrenu. Počela je prva emisija na romskom jeziku, možda i u Evropi. I bez ikakve blokade pred sobom, u prvoj emisiji sam rekao... (5:52 govori na romskom)... „Dobar dan ljudi, ja sam Kujtim Pačaku, Durmišov sin i mi ćemo da počnemo emisiju na romskom jeziku.“

1986. godine, bio je 7. jul, kada je emitovana prva emisija, neki od Roma u Prizrenu ili negde drugde puštali su tiho radio da komšija ne shvati da je Rom (smeši se). 1986. godine je bilo i ljudi koji su imali jednu (6:24 nejasno) ispred sebe, bili su belji od mene, bili su bogatiji od mene, pa nisu imali nimalo koristi da se izjasne kao Romi; ali ja sam to učinio jer sam bio i akademski građanin i urednik četiri redakcije, urednik muzike.

Šta se ranije desilo? 1986. godine sam bio učitelj, diplomirani nastavnik osnovne škole „Abdulah Šabani“ u Dulji i Blacu. Svaki dan sam putovao dva puta po dvadeset osam kilometara da predajem, da održim nastavu muzičkog i fizičkog obrazovanja i nekoliko dodatnih časova geografije. Prijavio sam se na ondašnji konkurs, i primljen sam kao nastavnik, znači kao apsolvent i kao profesor u osnovnoj školi „Abdulah Šabani“. Radio sam kao nastavnik, učio sam svaki dan, osnovao sam školski hor, prvi sam se bavio kulturnim aktivnostima u školi gde sam osnovao orkestar čiftelija ili šargija, svaki instrument je bio učesnik u đačkom orkestru. Pevali smo pesme na engleskom jeziku sa decom, nekoliko puta smo osvojili prvo mesto na opštinskim takmičenjima Suve Reke.

Video sam da škola ima jedan deo polja sa kukuruzom, nedeljom smo organizovali susrete sa učenicima dobrotvorcima sa lopatama, motikama i tako dalje. I pijucima smo sredili sportski teren, problem su nam bile stative. Hajruš se tada brinuo o šumama oko Dulje i Blaca, nije nam dozvoljavao da uzmemo stative, da isečemo tri, četiri drveta, da napravimo stative. Onda, smo se dobro napili,

imamo jednu kafanu gde smo pili. Kada bih popio čašu vode, nazdravio bih: „Hajde, živeli.“ On (bi nazdravljao) alkoholom, a ja vodom, dok ga nismo dobro napili i poslao sam učenike u šumu. Uzeli su drva a da ovaj nije imao pojma, jer sam ga sve vreme, ceo dan držao tamo: „Hajruš, molim te, dozvoli nam to zbog škole,“ pregovorao sam, „pusti nas da uzmemo drva, da napravimo stative.“ „Ne može,“ govorio je, „državna su, nisu moja privatna. Da su moja uzmite, ali državna ne dam.“ Ali dobro, mi smo uzeli ta drva, sutradan smo ih odneli i obradili stative.

Organizovali smo prve aktivnosti, prve fudbalske turnire četiri paralelne škole u Dulji, Blacu, Javoru (grad) (9:13 nejasno) i Grajčevcu čini mi se... I započeli smo prve sportske aktivnosti u Dulji i Blacu, tih pet godina su bile najlepše godine moje mladosti, kada sam radio tamo kao nastavnik. Trčanje, prolećni kros, trčanje... devojčice su znale da na času fizičkog moraju da imaju patike. Da ne govorimo o muškarcima, za dečke sedmih i osmih razreda, morali su da imaju opremu, da budu u beloj majici, crnim gaćama i da igraju fudbal. Inače, bilo je malo takvih.

I pojavili su se jako dobri talenti u fudbalu, pored toga, kako sam srećan što smo osnovali i kulturno društvo u Blacu „Avni Rustemi“ na moju inicijativu. Počeli su da se pojavljuju izvanredno dobri pevači, Salja Bekteši koju sam uzeo za ruku i doveo u četvrtom razredu. Sećam se: „Pevaćeš!“ „Sramota me je.“ „Pevaćeš!“ „Sramota me je.“ Salja Bekteši, Sehije Hodža, Violeta Suka sve pevačice koje su obećavale i imaju svoje snimke, pevaju.

Bio sam takoreći deo tih sela gde smo svaki dan putovali, održavali aktivnosti, dešavalo se da se po dve, tri noći nisam vraćao kući. Imao sam mesta kod mojih prijatelja gde sam spavao jer su nas čekale druge aktivnosti, opštinska takmičenja i tako redom... Organizovali smo jako dobre aktivnosti. I dan danas, kada putujem starim putem Suva Reka – Dulje, sa leve strane gledam teren koji smo mi napravili, i za odbojku i za fudbal. Često su moje slike sa učenicima u slobodnim aktivnostima moja najveća uspomena.

Da, a sada ćemo da se vratimo ovom periodu radija do '98. godine ili polovine '97. kada sam napravio 999 radijskih emisija uživo. Nijedna emisija nije bila odrđena ili montirana ranije. Voleo sam da pravim emisije, počeo sam sa jednom od petnaest minuta do 11:15, emisija se zvala „Lago Di Vero“ (Pravo jezero) i „Romalen“ (Dobar dan, Romi). Kasnije u dužem terminu, jednom nedeljno po trideset minuta, dok nismo stigli da svaki dan imamo emisiju od šezdeset minuta.

Kaljtrina Krasnići: Čime ste se bavili u ovim emisijama?

Kujtim Pačaku: Emisije su za temu imale samu istoriju, kulturu, romski jezik; veliki akcenat smo stavili na blok o učenju romskog jezika. Pomoću igara, nagradne igre u kojoj smo davali četiri, pet romskih reči nepoznatih za stanovništvo, oni je trebalo da stvore rečenice. Onda sa onim velom isped, onom barijerom koju su imali Romi, veo je počeo da bledi i da se pokazuju kao Romi. Misionarska priroda je bila edukativno-obrazovna. Cilj emisija je bio da podigne osećaj ili svest romske zajednice prema njihovom identitetu, da se ne boje, da se ne plaše predrasuda i tako dalje...

Hтели smo da se fokusiramo u svakoj emisiji da veći deo bude usmeni, manje muzike, jer smo muziku mi sami imali u duši, imali u kući, imali svuda, imali smo muziku stalno u džepu. Cilj je bio da podignemo intelektualni nivo Roma, da pozovemo one koji su bar imali srednju školu, koji su bili studenti na fakultetu, da promovišemo studente koji su bar malo imali dobru obrazovnu osnovu, da

imamo poeziju. Da defiluju pevači, da defiluju tako redom... Ali i nakon perioda '99. godine još više dolazi do izražaja gde ćemo da se fokusiramo, ako možemo i u tom delu. To je to što smo radili... ja sam radio i za romsku redakciju, ali paralelno i za albansku redakciju jer je broj novinara bio mali, i predstavljao sam informacije i na albanskem jeziku za redakciju.

Onda sam počeo 2002-2003. godine da radim i u drugim medijima turske televizije „Yenidönem“, na radiju i televiziji. Onda su mnogi ostavili radio, započeli su sa svakodnevnim emisijama od sat ili dva. Karakteristično je bilo to da su noćne emisije održavali od 12 uveče do 6 ujutro, i desilo se nešto... jedan vrlo zanimljiv događaj gde sam u toku noći imao... vodio sam evidenciju, bila je kontakt emisija telefonom ili... Do 6 sati ujutro sam imao preko sto osamdeset (poziva) slušalaca telefonom. Vodio sam evidenciju, dvojica, trojica nas je bilo, znali smo koliko nas traže. Sutradan je direktor OEBS-a pozvao mog direktora na razgovor.

Pre nego što je moj direktor otišao na razgovor sa direktorom OEBS-a, pozvao me je telefonom i pitao: „Šta si uradio sinoć? Da nisi nešto uradio?“ Rekao sam: „Ne.“ Rekao je: „Ko je onaj dečko koji me je držao budnim sve vreme do 6 sati ujutro?“ (Smeje se) Jer pravili smo emisije na šest jezika, romskom, bosanskom, albanskom, francuskom, engleskom, ko god se javio, imali smo mnoge donatore, dok nam je pekara... ne sećam se imena pekare, donosila kifle ujutro na poklon, jer su pamtili i pekari su ujutro slušali naše emisije. Emisije su bile jako slušane, sa pozdravima i čestitkama. Za proslave... razne proslave, bilo suneta, bilo venčanja, bilo veridbe, i pre rata i posle rata, romska redakcija je bila gotovo rekorder u (broju) čestitki.

Mi smo preskakali i vesti kada smo imali... bez vesti, jer ljudi su imali svadbe i došao bi jedan sa deset čestitki, petnaest čestitki. Morali smo tri, četiri, pet puta da produžimo termine koje smo imali odvojene za pozdrave i čestitke, samo da naši slušaoci budu zadovoljni. Došla je televizija, Balkan TV, „Yenidönem“, onda smo i na televiziji počeli da proizvodimo izvanredno dobre programe vesti sa svakodnevnim informacijama zaobilazeći copy-paste sistem vesti. Takve nikada nismo voleli, svaki put smo išli na sistem da imamo informacije koje zanimaju Rome.

Jedan drugi događaj na televiziji... nalazimo se pred kamerama, to je magija! Imali smo teleprompter sa koga je novinar ili voditelj emisije čitao tekst napisan velikim slovima, i publika uopšte ne zna da vi čitate. Naše vesti su trajale 15-20 minuta. Desila se tehnička greška u režiji, ja sam se spremio, ušao u studio, namestio kravatu, čekao špicu, dolazi špica emisije, završava se špica, a ja na teleprompteru vidim kompletну emisiju, titlove na albanskem jeziku. Bio je albanski dnevnik, dnevnik albanske redakcije. Šta sada da radim? (Smeje se) Verujte mi, možda sa dve greške, gledao sam tekst na albanskem jeziku, govorio na romskom, gde su mi monažeri, režija, sve vreme preko slušalica govorili: „Možeš li da nastaviš?“ Kažem (potvrđuje glavom)... dajem signal, imali smo signal kada smo imali olovku u ruci, tako smo se sporazumevali sa kolegom – pomerio bih olovku i time rekao: „OK je!“ Snimci (prilozi) su kompletno bili na albanskem, mi smo se trudili da pokrijemo glas snimljen na prilogu, da ne ide glas... nego da ja govorim preko priloga. U novinarstvu morate da budete spremni na sve. Emisija se završila i rekao je: „Da li je moguće?“ To što sam paralelno usisao sve jezike mesta gde živim, pomoglo mi je jer svašta može da se dogodi.

Onda je počelo i moje učenje po Evropi 2002. godine, a mnogi od nas su bili u Evropi. Prvi put nakon rata... i ovo želim da vam kažem. Ja sam ubrzano završio Akademiju za glumu i režiju kod profesora Faruka Begolija, ovde u Prizrenu. Sreo sam Jetona Neziraja i napravili smo prvu dramu „Put za

Unmikistan“. Bio sam autor dela na romskom jeziku. Upoznao sam Jetona Neziraja, sada direktora Multimedija centra, onda je bio direktor Narodnog pozorišta u Prištini, i pitao me je: „Da li si bio u Prištini?“ Kažem: „Ne.“ Kaže: „Da li imаш nameru da dođeš?“ (Smeši se) Kažem: „Zašto da dođem u Prištini? Šta ima tamo?“ Kaže: „Moraš da dođeš! Plašiš se.“ „Ne plašim se da dođem.“ „Plašiš se.“ „Ne plašim se.“... On: „Dodi.“ Ja: „Ne!“

Morao sam da odem jednog dana, sedeо sam na zadnjem sedištu autobusa, kupio sam četiri, pet novina. Prvi susret je bio sa konduktomerom kada mi je tražio novac za kartu, platio sam kartu, a onda sam sat i po ili dva samo čitao novine da mi niko nije video lice. Otvorio sam novine sa lošom predrasudom, ali i sa dozom straha jer 2003. godine nije bilo lako da jedan Rom putuje, crne boje, plus da putuje u Prištinu.

Tada me je Jeton dočekao u Prištini, šetali smo ulicom Majke Tereze: „Digni glavu, jer je Priština i tvoja.“ „Digni glavu!“ Tako mi je govorio i profesor Begoli i Jeton i Enver Petrovci onda... Počeo sam da stičem izvanredno dobro društvo i počeo sam da lomim onu barijeru, led na relaciji Prizren – Priština i obratno.

Profesionalni život

(Deo intervjuja izdvojen iz video snimka: sagovorniku je postavljeno pitanje o njegovom profesionalnom životu.)

Kujtim Pačaku: Krenuo sam u Pariz gde sam završio i romologiju na Sorboni. Bio sam, i dan danas sam dopisni asistent katedre romologije, gde sada ove školske godine radi četrnaesta generacija dodiplomskih i treća postdiplomskih studija romologije. Imamo studente iz cele Evrope, treba spomenuti i Masako, studentkinju iz Japana koja perfektno govorи romski jezik. Imamo studenata iz Francuske, imali smo iz Albanije, Kosova i drugih zemalja, gde uče romski jezik, ali paralelno imaju pravo da studiraju na drugom jeziku, kao što sam ja 2002. godine, završio kurs francuske civilizacije „Cours des civilisations“ da bih imao mogućnost da se zaposlim ili studiram. Ako nemaš kurs ne možeš da se zaposliš, jer u Francuskoj da živiš u Parizu, kao i u drugim (stranim) zemljama, prvo treba da prođeš francuske procedure, pomoću kojih moraš dobro da upoznaš kulturu, jezik, tradiciju.

Nakon šetomesečnog kursa možete da se fokusirate na studiranje ili posao. I to mi je omogućilo da tamo ostanem dve godine, da stalno radim. Još od faze pre rata i posle rata, ja sam bio dopisni novinar u mnogim evropskim medijima i novinama, gotovo u svima, u Poljskoj, u Slovačkoj, u Austriji, u Parizu, u Albaniji. Nakon toga su počele i objave pesama koje sam imao u mojoj svesci poezije. Uvek je moja preokupacija bila kako da izbegnem boju. Mnogi članovi zajednice... kada sam obavljao istraživanja u nekoliko projekata, na primer u Prizrenu i osamnaest sela, dvanaest prizrenских sela organizujući decu u osamnaest fokus grupa: „Zašto ne ideš u školu?“ „Koji je problem škole?“ „Romsko dete na ulici“, „Dete u policiji“, „Dete u bolnici“, „Dete kod lekara“, „Dete u školi“, „Dete u školskom dvorištu“ – osamnaest fokus grupa, i odatile sam uzeo puno materijala, da prvo potvrdim da mi imamo predrasude prema samima sebi koje stvaraju jako veliki problem, a onda predrasude o nama koje nastaju, a da nas niko ne poznaje.

Počela su prva izdanja, do danas. Ako govorimo o poeziji, imam dela u kojima sam koautor knjiga, bilo to za predškolske udžbenike romske dece, tekstovi za školske udžbenike, ali i individualne knjige kao

pesnik. Koautor sam tekstova u udžbenicima, kao na primer „Malo štene ide u školu. Gde je naše štene?“, grupe autora i tako dalje, za predškolsku decu gde su udžbenici bilingvalni na francuskom, engleskom i romskom jeziku. Kasnije sam radio „Romske priče“ sa Minom Čirići iz Albanije gde sam bio prevodilac sa albanskog na romski. Ima drugih udžbenika gde smo radili deo dijalektološke metodologije romskog jezika uz pomoć pesama koje su objavljene u antologiji, sada sam posvećen radu na udžbenicima za studente. Eh, kada sam držao prvi čas mojim studentima u Parizu... svaki put se kod mene desi nešto interesantno (smeje se). Verujte mi, sasvim slučajno, taj dan tema nastave je bila „Kujtim Pačaku, pisac“. Kada sam ušao u salu, niko me od studenata nije poznavao i održao sam prvi čas.

Počinjem šou, pravim uvod za šou... „Kako vam je rekao profesor Kortia Dechia, i danas ja... juče ste učili o Breslavu Papuši, koji je pisac iz Poljske. Eh, danas jedan pisac sa Kosova...“ Ja im nisam rekao ni odakle sam, to sam ostavio kao iznenađenje jer da sam im rekao da sam sa Kosova, znali bi. I šta se kasnije dešava? Napisao sam Kujtim Pačaku je rođen u Dulji i znak pitanja, jer ko zna kada će ovaj čovek da umre (smeši se). I govorim o svojim delima i tako dalje, i tako dalje i tako dalje... Čas se završio i jedan student me pita: „A vi nam niste rekli ko ste, odakle ste.“ (Smeje se). Kažem: „Ja sam onaj što ste danas dva puta učili o njegovim delima.“ Kaže: „Puno bih voleo kada dođem na ispit kod vas, da bude ovo vaše pitanje jer ste detaljno objasnili, nije bilo takvih detalja o Breslavu Papuši ili o sestrama Dudarov ili o Aljiu Krasnićiju, ili o Orlanu Galušu. Ili o Santinu Spineliju ili o drugim piscima.“ Ja sam dao detalje jer mi nije nimalo bilo teško da im kažem čiji sin je Kujtim, šta je radio u osnovnoj školi, kada je pisao... Znači, bili su mnogo lakši detalji za mene. To je bio vrlo interesantan prvi čas.

Nakon toga u Parizu počinje preporod moje poezije – da sretne pesnika Roma, da razgovara sa njim, i da ga gleda ravno u oči... poezija tog pisca će da se sastoji od nekoliko elemenata: slobode, vatre, vode, sunca, neuspeli ljubavi. To su stvari koje pisac zna da oplakuje, neuspelu ljubav. Dobar romski pisac zna da uzdigne iz groba neuspelu ljubav i da je oživi. Zna da peva suncu, zna da peva zvezdama, zna da peva identitetu, to su elementi koje retko možemo... nikada ih ne srećete... romski pisac retko peva svojoj državi, njenoj borbi, njenoj zastavi koja je postavljena negde na Himalajima i kaže: „Dovde je moje!“ Pisac je uvek širokog srca jer mi nemamo mesto gde kažemo: „Aha! Ovo je moje mesto. Moja država i sada... lakše malo.“ Jako se brzo prilagođavamo mestu u kome živimo.

Da se vratimo u Pariz, tamo sam objavio knjigu na francuskom i romskom jeziku. Napravila je ekspanziju, veliku ekspanziju, knjiga u izdavačkoj kući „Larmata“, gde smo uz pomoć slovenačke ambasade organizovali veće franko-romske poezije, posećujući ambasade. Počeli smo sa poljskom ambasadom da bismo završili sa ambasadom Čilea ili Brazila. Otprilike svake noći smo imali veće poezije, bilo u zatvorenim prostorima kao ovde, bilo napolju... Kada smo ostajali bez novca sa mojim prijateljem Jean Philippe Raymondom, dobriim glumcem Teatra Chatelet, pevali bismo pred katedralom... katedralama u Parizu i zarađivali novac. On je recitovao na romskom jeziku, bolje recimo, on je pevao na romskom... ja sam pevao na romskom, on na francuskom, ali smo recitovali. Kada bi prošlo dvadeset minuta, on bi izvadio naprimer (pokazuje rukama kako su sakupljali novac kapom), svi su davali novac. Organizovali smo preko petnaest, dvadeset večeri poezije u raznim kulturnim centrima.

Počeli su dokumentarni filmovi, tokom mog boravka u Parizu, vodio sam i emisiju na romskom jeziku na Radio Šutka u Makedoniji. Radio sam na Protestantskom radiju gde su nedeljne emisije...

Kaljtrina Krasnići: Koje su to godine?

Kujtim Pačaku: To je posle rata, na Protestantskom radiju, kada je direktor zahtevao da imamo poeziju isključivo na romskom i francuskom jeziku. Znači da sam bio i deo Protestantskog radija, na Radju Rim... I počeli su razna bijenala u Parizu. Vrati se na Kosovo, idi na jug Francuske, Festival poezije, vrti se na Kosovo, idi u Tuluz na veče Pariza, vrti se na Kosovo, idi u Pariz, idi u Italiju. 1994. i 1997. godine, zaboravio sam da vam kažem da sam bio šampion... (smeje se) pobedio sam, bolje da kažem, osvojio sam prvo mesto za poeziju. Međunarodni festival Roma je u Lancianu, u Italiji, blizu Peskare, u osamnaest kategorija filma, muzike i tako dalje.

I dva puta sam osvojio prvo mesto za poeziju. Među njima (nagrađenima) je bila i neizbežna pesma „Boja“. Da vam kažem da su moje pesme prevedene na dvanaest, trinaest svetskih jezika i na kineski jezik. Ali „Boja“... niko nije izbegao „Boju“. Sviđala im se „Boja“ jer smo mislili... ja sam mislio da će putem „Boje“ u najmanju ruku da razbijem predrasude. Crna boja, zar ne?... Koja nas karakteriše (smeje se). Reći će ti malo o predrasudama, predrasudama o samima sebi, da to što sam ja crn ne smem da se sretнем sa Jetom (upućuje na osobu koja intervjuje), Jeta je belja od mene... Zašto, kada me Jeta prihvata kao jako dobrog druga? Ja se takođe trudim da ono što primim od Jete možda vratim još dvostruko bolje, tako da se stvaraju ljudski odnosi koji nam nedostaju. Ne samo odnos između Jete i mene, može da bude između Jean Philipe Raymonda i mene, koji je taman kao ja... boja mu je. Da, oni nemaju one predrasude kao što ih mi na Balkanu imamo.

Od perioda posle rata, ja sam i dva mandata bio savetnik bivšeg predsednika Kosova, profesora Fatmira Sejdija. Hteo ili ne hteo da se baviš politikom, ona će da se bavi tobom. Mi se bavimo politikom i onda kada ne znamo da se bavimo politikom, i dete se prema ocu bavi politikom ili obratno. Verujte mi, i to je politika. Ali baviti se politikom za jednu zajednicu, onda je to otvorena igra u politici kada tražiš prava, integraciju, da se primenjuju predloženi zakoni, aktuelni zakoni, da se traži oporavak tvoje zajednice kao što su druge zajednice, kojima se pruža pravo sve prema zakonu, ništa manje, ali i ako dođe više, kažeš: „Hvala! Ovo će da vratim,“ ali ne manje.

Politika je, kada se romskoj zajednici daju prava na školovanje kao i drugim zajednicama na romskom jeziku, niko nam to ne poriče. Mi možemo da imamo osnovni sistem, za koji sam ja napravio nastavni plan i program za učenike romske zajednice, kao deo ekipe za nastavni plan i program u Ministarstvu obrazovanja. Ali, imamo malo nastavnika koji će da preuzmu... kadar je mali, koji će da preuzmu da uče decu na romskom jeziku da se ne asimiluju. To je bila politika dok sam bio savetnik profesora Sejdija. Napravili smo kvotu studenata za rezervisana mesta na fakultetu, što je bila jako dobra stvar. Ne možemo čak ni da popunimo te kvote jer nemamo svake godine deset studenata za upis na medicinu iz romske zajednice, ili na fakultete, nego koliko ima potrebe da se studenti osećaju komotno. Tokom vremena, dok sam bio savetnik predsednika Sejdija, pregovarali smo i sa „Roma Education Fund“ u Bugarskoj, i uspeli da odredimo i stipendije za članove romske zajednice.

Politika je i kada ti kao Rom, kao dobar glumac, vodiš politiku i Jetonu Neziraju kažeš: „Da, sada moraš da pišeš jednu aktuelnu stvar o tome kako Rome silom deportuju iz zapadnih zemalja,“ gde je Jeton Neziraj sa olovkom u ruci, i u saradnji sa mnom, napisao ovu dramu, tragikomediju koja je postala hit u Evropi „Yue Madeleine Yue“. Prikazuje realnost Roma koji su diskriminisani u zemljama zapada; tako diskriminisane, dovode ih na Kosovo i ovde su Romi dvanaest ili petnaest puta više diskriminisani i to pokazuje realnost. Lunaček, političarka Evropskog saveta, se srela sa mnom u Beču u Volkstheater-u

nakon predstave i rekla mi je... Ja sam je pitao: „Da li vam se svidela predstava?“ Ona mi je rekla: „Ne, nikako!“ Rekao sam „Šta?!“ Rekla je: „Nisam znala da toliko trpite.“ I rekla je: „Ne znam kako ste mogli da budete na sceni sat i deset, petnaest minuta i da izdržite sve peripetije koje se dešavaju.“ Peripetije predstave, kako je mogao otac, kome ucenjuju čerku, sina... Jeton Neziraj je to napravio na majstorski način da pokaže drugima kako se manipuliše i diskriminiše ova zajednica.

Moj položaj savetnika profesora Sejdija je učinio da uđem u politiku. Ja nisam voleo ovu profesiju, ne znam koliko je i drugi vole, ali sam mislio da je glavno oružje za pograđanje pogrešne politike u glavu – kultura. Ja ovaj materijal imam iz kulture, mislim, poznat sam u svakom naselju Kosova. Svako naselje me poznaće kao Kujtima Pačakua, recimo da sam poznat i na Balkanu. Ja sam poznat i u Bratislavi u romskoj ulici, i u Tirani na primer u naselju „Nikua Avrami“. To je jedno jako veliko naselje u kojem sam radio na prvom rečniku na šest jezika 2003. godine inkorporirajući po prvi put albanski jezik u taj rečnik. Poznat sam u naselju Bugarske, u Sofiji me poznaju sva deca, trče za mnom, sviraju, družim se sa njima, ili u Parizu u romskom naselju ili u Tuluzu ili Istanbulu i tako redom.

Stvorio sam dobru reputaciju, svaki put kada sam koristio kulturu kao oružje protiv pogrešne politike upućene prema Romima ili o Romima. Sada sam poslanik u Parlamentu Kosova, predstavljam romsku zajednicu, pre dve godine sam magistrirao i na pedagogiji muzike. Recimo da sam prvi diplomirani magistar. Nažalost, čekam da diplomiraju i kolege iz grupe, trenutno sam jedini koji je diplomirao sa maksimalnom ocenom deset. Ozbiljno sam radio na mojoj diplomni, očekujem da uradim doktorat, u pregovorima sam sa bugarskim Univerzitetom Kiril i Metodije gde želim da doktoriram na jednom specifičnom polju na etno-muzikologiji, stara gradska romska muzika, i uz to zaboravio sam da vam kažem da sam osnovao i prvi oktet u Evropi. Oktet, koji peva *a capella* sa mnom kao dirigentom. Pevamo stare gradske romske pesme koje su se pevale na Kosovu pre trista ili četrsto godina, jer kada ste pitali: „Šta ste radili u emisijama '86. godine?“, to sam zaboravio da vam kažem.

Sada mi je palo na pamet, svaki put kada sam govorio o običajima, romskim svadbama, pitao sam starije: „Pa dobro, da li ste pevali ponekad neku pesmu?“ Bilo je to za dobar dan iako smo razgovarali, na primer, o pogrebnim ceremonijama. Kažem: „Hajde, stara, pevaj nam još jednu pesmu...“ Peva nam pesmu „Oh, oh umreću. Majko, kako ćemo pod crnu zemlju?“ I pitam: „Odakle je ova pesma?“ Majka Besa mi ju je pevala, jedna žena koja je živila preko sto godina. Ona mi govorila: „Eh, ovu pesmu me je naučila moja baba, sine moj.“ „Da? A tvoja baba, odakle?“ „Od njene babe.“ Kada pred sobom u razgovoru imamo majku Besu sa sto godina, njenu babu koja je živila još sto godina i njena baba, to je preko dvestotine, ispadne pesma koja ima preko tri, četri stotine godina, što govorи da su Romi na Balkanu preko sedam vekova, sedamsto godina ovde, od njihove migracije sa severnog dela gornje Indije... ulazimo u istoriju sada (smeje se).

Doneli smo dosta iz Indije. Naše devojke kada se udaju prave noć kane. Kada vezuju neke konce... ja znam da čitam neke znakove koje pomoću kane stvaraju figure. To su znakovi koje su Romi doneli iz Indije, to je preko devetnaest hijeroglifa koje su naučnici otkrili da su hijeroglifi doneseni iz Indije, ovde. Te hijerogliffe nalazimo u kani. Ima hijeroglifa na primer, jedna nula i jedna tačka usred nule, kaže: „Ovde nemojte da pijete vodu!“ Ili jedan drugi hijeroglif je: „Ovde ne pružaju pomoć!“ da bi druga grupa koja dođe u to selo shvatila kakvo je stanje u selu. Oni su gravirali u kamenu, na zemlji, na drvetu da druga grupa koja dođe u određeno selo zna, vidi znak, kaže: „Aha, ovde pružaju pomoć. Ovde ćemo da se odmorimo.“ Ili: „Ovde ne pružaju pomoć, ubili su nekoga i ne približavajmo se.“ Znači ima devetnaest hijeroglifa. Ovo je lokalni doprinos Roma iz grupe u grupu.

Kada govorimo o doprinosima treba svakako da naglasimo da kultura ima najveću snagu da pogodi politiku u glavu. Pogrešnu politiku u glavu! Doprinos Roma je u muzici i u maloj privredi, pogotovo u Prizrenu. Ovde je postojao orkestar „Prizrenski čergari“, formacija koja je bila sastavljena od Roma, sve Romi. Oni su stvoreni 1945. godine, kada je stvorena prva radio stanica Kosova, bio je to Radio Prizren i glavna televizijska kuća je emitovala „Prizrenske čergare“. Imajte na umu da je svaki dan otvaranje programa jedne institucije bilo s Romima. Kasnije ima dokumentata gde veliki Fan Nolji odlučno objašnjava romsku kulturu i muziku. Na ovo retko nalazimo kod drugih pisaca.

„Zotéri a doni qymyr?“ (Gospodine, da li želite ugalj?) ili „Luli i vocërr“ (Mali Ljulji), svi znamo, niko nije razmišljaо ko je mali Ljulji. Kako želi da proguta učitelja sa svim njegovim cipelama, da li može da bude Rom? Miđeni to nije objasnio. Ili doprinos Roma kao muzičara gde je opus muzičkih tačaka bio isti, od recimo dvadeset ili trideset muzičkih tačaka, i Romi su svirali. Taj opus su delili ili svirali kod Roma, isti kod Albanaca, isti kod Srba, isti kod Turaka (smeje se). Gledajte, ista muzika, sviraju je Romi, ali u mnogim grupama zajednica. Da li znate šta se ovde desilo? Ovde se desilo da su kolo „Šota“ Romi svirali kod Srba, i Srbi su igrali „Šotu“. Da li znate to? Pogledaj kakav indirektni doprinos, nevidljiv.

Romi su bili glavni nosioci muzike, koji su putem muzike povezivali zajednice, ili su kod Turaka svirali bugarska kola koje je igrala turska zajednica. Da li znate šta je najinteresantnije? I žene su to igrale. I isto su Romi igrali sada. Isto tako su Romi igrali i šotu. Vidite, Romi, kao orkestar, kao nosioci muzičkih kultura, gde nijedna zajednica nije rekla: „Ne, ne volim šotu!“ Nikako. Znači, Romi su bili glavni prenosnici.

Drugi primer, možda vaša generacija nema informaciju, kada su ljudi išli u vojsku, mladi, u narodnu vojsku tadašnje Jugoslavije... nijedan vojnik nije krenuo prema autobusu ili vozu bez muzike. Bilo je čudno da jedan vojnik ode bez romske muzike. Ovde u Prizrenu je bilo jako moderno da se ide u vojsku sa muzikom... da kreneš na železničku stanicu. Drugo, drugi primer je da kulturne institucije Kosova, bilo pre rata, ili posle rata, nijedan orkestar, nijedno muzičko društvo nije moglo da postoji bez Roma, bilo „Šota“, gde su dva, tri muzičara bili Romi, iako instrumentalci profesionalci, bilo orkestar Radio Prištine, bilo društvo „Agimi“ (Zora)...

Rat

Kujtim Pačaku: Rat je bio užas. Teško je kada se nađeš između dve vatre. Mi smo bili deo tog sistema. Gde god se okreneš, top... bićeš pogoden. Za romsku zajednicu je bilo jako teško, iako treba realno da se kaže da doprinos Roma nije bio nimalo mali, pomažući i kosovskom stanovništvu na jedan ili drugi način. Svaki put kada si manjina usred ratovanja... za nas je rat bio nešto jako nepoželjno jer izgubiš prijatelja, izgubiš komšiju, koga god, koje god nacionalnosti bio.

U Prizrenu su sve zajednice živele zajedno, ali došlo je do onog neizbežnog, do rata, tada je većina stanovništva i pre rata i tokom rata i nakon rata emigrirala u druge države, iako je od 1969. godine počela migracija Roma u druge zemlje jer su tada Romi na legalan način migrirali preko Zavoda za zapošljavanje. Migrirali su i tamo ostajali.

Period nakon rata je bio težak, da se nađe posao, da se raduješ slobodi Kosova, jer mi Romi smo se radovali... rekao sam Jeti... kasnije od svih. Ako se celo Kosovo radovalo oslobođenju u junu 1999. godine Kosova, mi smo se radovali tri, četiri godine kasnije, jer je bilo puno partizana koji možda nisu

nimalo doprineli kosovskom ratu. Mi to jako dobro znamo, i vi znate. Prethodno smo razgovarali sa Jetom... razgovaraćemo o politici dokle možemo da držimo ruku na ringli šporeta. Kada ruka počne da peče (smeje se), odmah ćemo da je sklonimo.

Ono što se desilo tokom rata, ne smemo da zaboravimo. Nego treba da se sećamo toga gledajuću unapred da razvijemo Kosovo. Znači, mi smo bili ti koji su se zadnji radovali slobodi. Najkasnije jer jezik, pogrešne informacije ko su bili Romi, uzete ad hoc. Da li su bili saradnici Srba, ili nisu bili saradnici Srba. Nikada, ni Srbi danas ne govore da su Romi bili njihovi saradnici. Ni Albanci ne govore o Romima koji su dali podršku Albancima. Mi znamo poimenice, mnogo Roma je dalo podršku Albancima tokom rata, ali je malo promovisan doprinos Roma. Ali da ne govorimo više o ratu...

Poezija

(Recituje pesmu „Boja“)

Boja

Zašto se plasiš, zašto se kriješ?
Stidiš se boje tvoje kože?
O, čoveče!
I tebe, i mene, i one ostale
Stvorio je Bog.

Slušaj!
Pod bojom tvoje kože
skrivena je duga,
unutar tvoje duše.
Zato, glavu gore!

Ovo je recitovao i profesor Petrovci na romskom jeziku. Zanimljivo je da sam uspeo da napravim događaj od moje poezije, i gospođa Nedžmije Pagaruša i profesor Enver Petrovci i ostali da recituju na romskom jeziku, ja recitujem na albanskom jeziku. Profesor Petrovci izvanredno govorи poeziju na romskom. On je po prvi put, na romskom jeziku recitovao pesmu „Unë“ (Ja) (recituje pesmu)

Ja

Da
da, Rom sam!
Ja koji sada stojim pred vama,
sam od pravnuka Ganga
i kćeri Bistrice.
Spavam pod Himalajima ili spavam pod Šarom,
gde god bilo.

Čudo je
Ja nikad nisam dovoljno bio

beo za bele niti
dovoljno crn za crne.
Došao sam samo da vam poklonim nekoliko stihova.
Da dobijem neki pljesak u zamenu,
i to mi je dovoljno da budem zadovoljan vama!

Od sedam, osam naslova, prošla knjiga je bila „Oko vatre“. U toj knjizi smo imali svadbu. Kada ste me pitali šta uglavnom sadrži moja poezija, u ovoj pesmi sam odlučio da napravim svadbu (smeši se). U njoj je rođenje Roma, njihov razvoj, etapa njihove svadbe. I na kraju sam namerno ostavio pesmu kako mi ispraćamo goste i kažemo KRAJ.

(Recituje pesmu „Kraj“)

Eto to je naš kraj.
Jedemo i pijemo onoliko koliko nam je Bog dao.
Hajde, u dobru se gledali!

Tako mi pozdravljamo goste – koliko nam je Bog dao (smeje se). Kratko je, ali ima izvanredno veliku poruku kada mi ispraćamo goste na odlasku sa svadbe.

Snovi

Kujtim Pačaku: San! U filozofskom smislu, traje tri, četiri, pet sekundi dok si u snu... svemu je kraj. On daje povod da tražite njegov razvoj, san s kojim ste se u toku sna suočili. Bili ste loš trkač u snu, nikako niste mogli da učinite korak više (smeje se) od nekog drugog. Vodili ste ljubav sa nekim, probudili ste se... užas! Nije istina. Usnuli ste vašu majku koja vas je odavno ostavila i otišla na sedmo nebo, probudili ste se, niste je više imali.

Ah ne! Ova je o snu. Dok, ova o realnosti kod mene nema kraja. Ima početak, jer ja sam rođen. Mi imamo običaj kada se rađamo, majka ili neko drugi nam peva jednu molitvu iz Kur'ana i daje nam ime na uvo (smeši se). Razne etape... iako život, prema meni, hajde da govorim kao intelektualac, ima pet etapa: rođenje, razvoj jedna etapa, ženidba jedna etapa, rast, starenje i kažeš: „Zbogom.“ Mi u Prizrenu kažemo „Bağrem Bahçe“ (Bagrem bašta), znaš li... (smeje se). Ali, nikada snovi jednog realnog intelektualca, jednog pesnika, san jednog umetnika se ne završava niti zadnjeg dana kada je osoba obavijena čefinom i kada mu hodža nad glavom peva. Nezavršen je (san) jer on misli da će u posmrtnom životu, da nastavi život jer ga čekaju sedamdeset dve lepotice sa crvenim vinom. On se još uvek kod mene nastavlja, jer moj najveći san je da imam nešto što нико нема... mnogo prijatelja i prijateljica. Znaš li šta znači kada imaš puno prijatelja i prijateljica, ti si najbogatiji čovek na svetu. Novac je nula, zarez nula, nula, nula za čoveka koji je zdrav u glavi. Za čoveka koji ima poreklo, seme zdrave porodice. Novac ne izgrađuje čoveka! Postoje mnogi koji žele da žive u Parizu, da žive u Prištini, da žive u Kambodži, da žive u Italiji, u Rimu i tako redom. Ne, ne!

Oni (snovi) mogu da se ostvare, ali ja imam želju da imam puno poezije. Bio je jedan deo mojih snova, da ostavim dvesta, trista pesema za sobom, pa da kada umrem, (zapravo) ne umrem nikada. Definitivno, ja kada počnem da pišem poeziju o mojoj jako mladoj ženi, o Jeti, o vama, ili o nekom drugom, mi prelazimo negde drugde. Nećemo da se vidimo na ovom svetu, ali će neko da ode u neku

biblioteku da otvori neku knjigu poezije i da kaže: „Čekaj malo, ovaj čovek... Jeste...“. Mi znamo da je Dostojevski nestao, Tagore je nestao, Nehru je nestao, sestre Dudarove su nestale, Ana Ahmatova je nestala, Naim Frašeri takođe, Miđeni da... ali pogledajte kako su živi sa nama.

Osoba koja ostavi na ovom svetu nešto besmrtno, nikad ne umire!